

OPTAT Z MILEWY

TRAKTAT PRZECIW DONATYSTOM

Przekład, wstęp i przypisy
Aleksander Gołda CSMA

Wydawnictwo WAM
Kraków 2011

WPROWADZENIE

1. OPTAT Z MILEWY I JEGO DZIEŁO

Informacje o autorze *Traktatu przeciw donatystom*, które przekazały nam źródła historyczne z końca IV w. po Chr., są bardzo skąpe. Najstarsza z nich pochodzi z 392 r. i wyszła spod pióra św. Hieronima, który nie podaje szczegółów biograficznych¹. Podaje jednak bardzo ważną wiadomość, że ten północnoafrykański biskup za panowania cesarzy Walentyniana (364-375) i Walensa (364-378) napisał w obronie katolików sześć ksiąg *Przeciw oszczerstwom partii donacjan*. Na podstawie nielicznych, choć prawie wszystkich zebranych źródeł historycznych można tylko ogólnie wnioskować, że Optat urodził się w Milewie w Numidii (dziś Miła w Algierii, oddalona o ok. 50 km na północny zachód od numidyjskiej Konstantyny) w 1. poł. IV w.; według niektórych urodził się ok. 320 r.² Milewa, założona przez Rzymian w połowie III w., w przyszłości miała mieć duże znaczenie, gdyż stała się siedzibą diecezji i odbyły się w niej dwa synody: w sierpniu 402 r. i w październiku 416 r.; temu ostatniemu przewodniczył św. Augustyn. Kościół dysydencki rozwinął się tu bardzo szybko, skoro w 336 r. na terenie północnej Afryki miał już więcej niż 270 swoich biskupów, którzy rezydowali zwykle w tych samych miastach co biskupi katoliccy. Na konferencji w Kartaginie w 411 r. w obecności komisarza cesarskiego Marcelinusa zasiadało 300 biskupów donatystów, a po przeciwnej stronie 301

¹ Por. HIERONYMUS, *De viris illustribus* 110, PL 23, 705 lub ed. A. CERESA-GASTALDI, Firenze 1988, 212.

² Imię Optatus było bardzo rozpowszechnione w Afryce, również w środowiskach chrześcijańskich, w IV i V w., por. E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae Veteres*, Berlin 1961, 119; I. KAJANTO, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, 75-77. Obok Optata z Milewy (Optatus Milevitanus) można naliczyć dziesięć innych osobistości, które również noszą imię Optatus i które żyły w Afryce (cztery z nich w Numidii) w latach 388-525. Wśród nich figuruje dwóch biskupów katolickich, czterech biskupów donatystów, jeden kapłan katolicki, jeden kapłan donatystów, por. A. MANDOUZE, *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, t. I: *Afrique* (303-533), Paris 1982, 797-806.

biskupów katolickich. Chrześcijaństwo rozpowszechniło się tu na wielką skalę po zwycięstwie Bizancjum nad Wandalami i tak kwitło do 674 r., kiedy to kraj zdobył Abou Mouhadja Dinar, w pięćdziesiątym drugim roku od początku ery hidżra³. W mieście Milewa rezydował również biskup schizmatycki, przywódca aktywnej „partii Donata”, bardzo gorliwy obrońca schizmy. Nie znamy jego imienia.

Nic nie wiemy również o edukacji Optata. Jak wnioskujemy z jego dzieła, otrzymał on solidne wykształcenie na literaturze pogańskiej, łacińskiej; nie znał jednak języka greckiego. Jego pisma wskazują, że w młodości odbył studia retoryczne i filozoficzne, a później również i teologiczne. Jak się wydaje, całe życie spędził w swoim kraju; w jego pismach jest bardzo mało aluzji do innych krajów Afryki i do Rzymu. Jego patriotyzm jest zasadniczo lokalny. Za młodu był poganinem. Nie wiemy, kiedy otrzymał chrzest. Nie wiadomo zatem dokładnie, kiedy stał się chrześcijaninem. Święty Augustyn wspomina go więcej niż jeden raz, z wielką czcią. Jedyne passus z pism św. Augustyna zdaje się wskazywać, że nawrócił się z pogaństwa⁴ raczej już w wieku dojrzałym. Nie wiemy, co robił potem, jaka była jego działalność, z pewnością był bardzo aktywny we wspólnocie chrześcijańskiej. Jest pewne, że w 2. poł. IV w., kiedy pisał swój *Traktat* (364-367), był już biskupem katolickim w numidyjskiej rodzinnej Milewie. Około połowy V w. biskup afrykański Fulgencjusz z Ruspe w liście o predestynacji do Monimusa charakteryzuje go jako „świętego”⁵ i umieszcza w rzędzie wielkich nauczycieli, takich jak św. Ambroży i św. Augustyn. Honoriusz z Autun poświadcza, że ok. 1122 r. pamięć o Optacie doznawała jeszcze czci⁶. Imię Optata zostało wpisane do *Martyrologium Romanum* podczas dokonywania w nim zmian za papieża Grzegorza XIII (1572-1585). Datę jego święta wyznaczono na 4 czerwca⁷.

Świadectwa starożytne podkreślają zasadniczą rolę, jaką odegrał biskup z Milewy w wystąpieniu przeciw donatystom. Dzięki niemu możemy po-

³ Termin „hidżra” (po arabsku *higrah* = wygnanie, oddzielenie, zerwanie) znaczy także „emigracja”. Oznacza on dzień 9 września 622 roku, w którym nastąpił wyjazd kilku towarzyszy Mahometa z Mekki do sąsiedniej *oasis* Yathriba (dawna nazwa Medyny). Jest to początek datowania muzułmańskiego.

⁴ Por. AUGUSTINUS, *De doctrina christiana* II 11, 61.

⁵ Por. FULGENTIUS Z RUSPE, *Epistula ad Monimum* II 15, 2, CCL 91, 52: *Neque enim a veritate receditur, si in hac supererogatione apostoli sive quod sanctus Augustinus sive quod sanctus Optatus senserunt*. Por. *Acta Sanctorum, Propyl. Dec.*, 222-224. G. BOSIO, *Ottato*, BS IX, 1307.

⁶ Por. HONORIUS Z AUTUN, *De scriptoribus ecclesiasticis* I 111, PL 172, 208.

⁷ *Martyrologium Romanum* IV Iuni: *Milevi in Numidia sancti Optati episcopi doctrina et sanctitate cosnspicui*.

znać początki schizmy donatystów, ponieważ Optat zgromadził i umieścił na końcu swego dzieła wiele cennych dokumentów odnośnie do Cecyliana, biskupa katolickiego (312) Kartaginy, i pierwszych lat schizmy, co podkreślają szczególnie również starożytni autorzy. Ten biskup z Milewy zmarł ok. 390 r., pozostawiając po sobie bardzo szlachetną pamięć, jak wspomina o nim św. Hieronim w 392 r., z kolei św. Augustyn ok. 397 r. wymienia go obok już dawno zmarłych pisarzy chrześcijańskich⁸ i porównuje tego „świętej pamięci katolickiego biskupa” do św. Ambrożego⁹. W przeplataniu się tematów w *Traktacie przeciw donatystom* widać całe bogactwo dzieła, w którym autor występuje na przemian raz jako historyk, raz jako teolog; wypracowuje doktrynę o sakramentach i o Kościele, zapowiadając już istotę teologii augustyńskiej w tej dziedzinie. Optat był niezwykle aktywny w walce z donatystami, którą Augustyn prowadził dalej aż do ich zniknięcia. Konferencja w Kartaginie w 411 r. była już punktem zwrotnym w historii schizmy, o której się później mówiło coraz mniej. Optat z Milewy jest zatem prekursorem św. Augustyna w teologii i w walce z donatystami. I tu leży jego wielka zasługa.

2. ASPEKT HISTORYCZNY

Dzieło Optata ma związek z wydarzeniami historycznymi rozgrywającymi się za jego życia i wcześniej. Kościół powszechny w IV w. w Afryce rzymskiej przeżywał poważne trudności na tle historyczno-teologicznym. Było to już po okresie krwawych prześladowań, które uderzały w Kościół powszechny prawie przez dwa wieki. Rozpoczęte w Rzymie, dość szybko i łatwo docierały na tereny Afryki rzymskiej, której głównym centrum wśród wielu prowincji afrykańskich była Kartagina. Najkrwawsze prześladowania rozpętał cesarz Dioklecjan, który w 303 r. ogłosił cztery dekrety prześladowcze, wymierzone przeciw Kościołowi katolickiemu. Miały one na celu zniszczenie miejsc kultu, konfiskatę przedmiotów religijnych i ksiąg świę-

⁸ Por. AUGUSTINUS, *De doctrina christiana* II 40, 61, CCL 32, 74: *Nam quid aliud fecerunt multi boni fideles nostri? Nonne aspicimus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Aegypto Cyprianus et doctor suavissimus et martyr beatissimus. Quanto Lactantius? Quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de vivis taceam.*

⁹ Por. AUGUSTINUS, *Contra epistulam Parmeniani* I 3, 5, PL 43, 37; CSEL 51, 24: *Legant qui volunt quae narret et quibus documentis quam multa persuadeat venerabilis memoriae Milevitani episcopi catholicae communionis Optatus sive de Lucilla pecuniosissima et facitiosissima femina, quam pro Ecclesiae disciplina sanctus Caecilianus adhuc diaconus [...]; AUGUSTINUS, Ad catholicos epistula contra Donatistas* 19, 50, PL 43, 436.

tych, aresztowanie kleru, zobowiązanie wszystkich mieszkańców do składania ofiar bogom pod karą śmierci albo deportacji do kopalni. Dokładna liczba męczenników nie jest znana. Wielu biskupów się załamało i ugięło, wydając prześladowcom księgi święte i przedmioty liturgiczne. Nazywano ich „zdrajcami” (*traditores*). Dekrety cesarskie były gorliwie wykonywane, lecz w niektórych odległych prowincjach chrześcijan traktowano bardziej pobłażliwie. Okres okrutnych prześladowań zakończył się dekretem cesarza Galeriusza z 30 kwietnia 311 r., ogłoszonym w Nikomedii.

Zamiast pokoju po ustaniu prześladowań w Afryce rzymskiej rozpoczęły się zaciekle spory. Kościół podzielił się na dwa różniące się między sobą ugrupowania: Kościół katolicki, wierny Rzymowi, i kościół schizmatyczny. Część biskupów Numidii oderwała się od Kościoła katolickiego i utworzyła kościół dysydencki, tzw. kościół donatystów. Zatem na początku IV w. w Afryce rzymskiej istniały dwa kościoły rywalizujące ze sobą: mały „kościół donatystów” i Kościół powszechny istniejący na całym świecie, którego centrum i znakiem jedności jest Rzym. Niekiedy święcenia biskupie stawały się źródłem kontestacji, jedno stronnictwo nie uznawało święceń udzielonych przez drugie, więc prześladowania rzutowały na konfliktową sytuację Kościoła powszechnego w Afryce rzymskiej. Oprócz powyższych trudności był duży problem z heretykami, który usiłowały rozwiązać synody i sobory.

Taka sytuacja sprzyjała rozłamowi, jaki się dokonał w Kościele w Numidii. Dał mu początek Donat; jako człowiek o temperamencie gwałtownym, zapoczątkował schizmę. Nie uznał bowiem ważności objęcia siedziby biskupiej w Kartaginie przez Cecyliana w 312 r., ponieważ oskarżył Feliksa z Abthugni, jednego z biskupów konsekраторów Cecyliana, że zgodził się oddać księgi święte według rozkazu cesarskiego. Biskup Feliks nieco później został uniewinniony (314). Natomiast Donat dokonał tego, że jego zwolennicy na synodzie kartagińskim w 312 r. wybrali innego biskupa Kartaginy, Majoryna, którego następcą wkrótce został sam Donat. Był biskupem kościoła schizmatycznego w Kartaginie od 313 r. aż do swej śmierci w 355 r. Donat, potępiony przez sobór w Arles w 314 r., wciągnął jednak do schizmy znaczną część Kościoła w Numidii. Zapoczątkowana w ten sposób schizma trwała jeszcze po konferencji w Kartaginie w 411 r.; ostatecznie została pokonana dzięki św. Augustynowi, ale bardzo osłabiła Kościół powszechny w Afryce północnej.

Różne było spojrzenie na Kościół u katolików i donatystów. Według donatystów Kościół powinien być społecznością świętych i dlatego ma być czysty i nie ma w nim miejsca na spotkanie się dobrych ze złymi, którymi

mieli być katolicy, nazywani „skalany Kościołem zdrajców (*traditores*)” albo „synami zdrajców”. Katolicy pozostawali wierni tradycji apostoelskiej i byli w jedności z prawowitym biskupem Kartaginy Cecylianem oraz w łączności z biskupem Rzymu. Donatyści utrzymywali, że jedynie ich kościół jest „prawdziwym nieskalanym Kościołem męczenników”. Uważali, że nieważne są sakramenty udzielane przez heretyków i katolików, dlatego powtórnie udzielali chrztu.